

**ENVELLIMENT, PROBLEMES DE
CONSUM DE SUBSTÀNCIES I PROCESSOS
DE TRACTAMENT A LES BALEARS**

Envel·liment, problemes de consum de substàncies i processos de tractament a les Balears

Albert Moratinos Jaume

Mya Abousy

Rosario Pozo Gordaliza

Resum

Les persones, independentment de l'edat, poden tenir consums problemàtics de drogues i alcohol. No obstant això, i com referència The Royal College of Psychiatrists, a *Our Invisible Addicts* (2011), aquest és un problema sovint invisible i estigmatitzat en les persones grans. Segons el Department of Health and Human Services (2008), s'han detectat molts de casos de persones grans que consumeixen drogues il·legals, usen fàrmacs amb o sense prescripció mèdica, beuen massa alcohol o mesclen alcohol i medicaments, i sovint són «subdiagnosticades, diagnosticades de manera incorrecta, infractades o no tractades» (Han, B., Gfroerer, J. C., Colliver, J. D., i Penne, M. A., 2009). Qualsevol d'aquestes accions pot causar problemes socioeconòmics i de salut física i mental, a més de deteriorar les relacions socials i familiars. Atès que aquests problemes apareixen per l'abús i/o dependència en poblacions de gent gran, aquest article té com a objectiu explorar i conèixer la realitat de la població gran immersa en processos de tractament per abús i/o dependència de les drogues a les Balears. Amb aquest propòsit presentam una revisió teòrica sobre la literatura nacional, internacional i local dels darrers anys, així com una explotació de dades quantitatives i qualitatives sobre el fenomen de l'envelliment i els problemes de consum de drogues i processos de tractament a les Balears.

Resumen

Las personas, independientemente de su edad, pueden tener consumos problemáticos de drogas y alcohol. Sin embargo, tal como referencia The Royal College of Psychiatrists, en *Our Invisible Addicts* (2011), este es un problema muchas veces invisible y estigmatizante para las personas mayores. Según el Department of Health and Human Services (2008), los mayores pueden consumir drogas ilegales, usar fármacos bajo prescripción médica o sin ella, beber demasiado alcohol o mezclar alcohol y medicamentos, y a menudo son «subdiagnosticados, diagnosticados de manera incorrecta, infratratados o no tratados» (Han, B., Gfroerer, J. C., Colliver, J. D., y Penne, M. A., 2009). Cualquiera de estas acciones puede causar problemas socio-económicos y de salud física y mental, además de deteriorar las relaciones sociales y familiares. Es por ello que este artículo tiene por objetivo explorar y conocer la realidad de la población mayor inmersa en procesos de tratamiento por adicción en Baleares. Para ello presentamos una revisión teórica sobre la literatura nacional, internacional y local de los últimos años, así como una explotación de datos cuantitativos y cualitativos sobre el fenómeno del envejecimiento, los problemas de consumo de sustancias y procesos de tratamiento en Baleares.

I. Introducció i contextualització teòrica a l'estudi

Segons un article publicat per Han et al. (2009), als EUA s'estima que la quantitat de gent més gran de cinquanta anys amb trastorns d'abús de drogues augmentarà a 5,7 milions l'any 2020 (de 2,8 milions en el període 2002-2006). Això és degut a l'efecte combinat d'un augment en la població del 39% i un augment en la taxa dels trastorns d'abús de drogues l'últim any del 44%. Resulta que hi ha un augment del 30% de la projecció de la National Survey on Drug Use and Health dels EUA (NSDUH) el bienni 2000-2001 i també de l'Oficina del Cens dels EUA en anys anteriors. A més, el mateix article feia referència al fet que només un 7% dels recursos de tractament de drogues tenen algun programa o grup designat específicament per a la població gran.

Un estudi dirigit pel professor de l'Institute of Psychiatry de Londres Robert Stewart i publicat a la revista *Age and Ageing*, adverteix que l'ús de drogues il·legals entre més grans de cinquanta anys ha crescut de manera significativa des de mitjan dècada dels noranta. Aquest consum està relacionat amb aspectes lúdics, relaxants i terapèutics.

L'OEDT (Observatori Europeu de Drogues i Toxicomanies) calcula que el nombre de persones grans amb problemàtica associada a consum de drogues amb necessitat de tractament es duplicarà entre 2001 i 2020.

Segons l'ONU (2011) 700 milions de persones tenen més de seixanta anys. La previsió per al 2050 apunta que més d'una persona de cada cinc tindrà seixanta anys o més. A Espanya, si tenim en compte les dades del Padró Continu (INE), consta que l'1 de gener de 2015 hi ha 8.573.985 persones grans (de 65 anys o més), el 18,4% sobre el total de la població (46.624.382). Segueix creixent en major mesura la proporció d'octogenaris. Hi ha un 33% més de dones (4.897.713) que d'homes (3.676.272). El 2016, viuen 2.759.167 persones als municipis rurals (de 2.000 o menys habitants), de les quals el 28,2% són persones grans (779.180).

A les Balears trobam les dades següents:

Taula 1 | *Població per grup d'edat, illa de residència i sexe*

	Illes Balears		
	Ambdós sexes	Homes	Dones
55-59	66.429	32.768	33.661
60-64	56.490	27.963	28.527
65-69	50.803	24.699	26.104
70-74	39.414	18.706	20.708

	Illes Balears		
	Ambdós sexes	Homes	Dones
75-79	29.247	12.909	16.338
80-84	24.521	9.880	14.641
85 o més	22.607	7.256	15.351

Institut d'Estadística de les Illes Balears (IBESTAT). <http://www.ibestat.cat>

El tema del qual ens ocupam sembla que és un tema de futur i hauria de ser tingut en compte per les autoritats competents. Segons l'estudi de Góngora (2005) i altres estudis com el de la Substance Abuse and Mental Health Services Administration (2005), l'alcohol és una de les substàncies més consumides per les persones més grans de seixanta-cinc anys als EUA entre els anys 1995 i 2005, seguit dels psicotròpics o drogues mèdiques més comunes, com tranquil·litzants, antidepressius i barbitúrics. A més, sembla que les persones adultes grans de sexe femení consumeixen una proporció major de drogues mèdiques que el grup de gènere masculí (Shah i Fountain, 2008). Aquest mateix estudi, en relació amb el consum d'alcohol, conclou que els adults de sexe masculí en consumien amb major quantitat i freqüència que les dones. A més, es varen trobar diferències significatives entre sexes respecte al consum de forma respectuosa: en el cas de les dones, la major part de la mostra consumia alcohol prudentment i els homes també mostraren nivells prudents de consum, però en menor proporció que en el cas de les dones. Cal destacar que en ambdós casos aquesta tipologia de consum anava seguida de nivells de consum abusius. En canvi, respecte a les drogues mèdiques, es dona un major consum d'aquestes substàncies en el sexe femení que en el masculí. Entre les drogues mèdiques que més es consumeixen destaquen els tranquil·litzants (ansiolítics) i antidepressius. Els autors expliquen aquest consum com una possible conseqüència del paper de cuidadores de la família. Destaca que més d'un 30% de persones aconseguix aquestes substàncies sense recepta mèdica. En el treball de Raja Badrakalimuthu, V., Tarbuck, A., i Wagle, A. (2012), aquests autors varen obtenir resultats prou interessants que indiquen que no hi ha una diferència significativa entre la proporció de gènere ni la taxa d'ocupació -Prevalença més alta d'hepatitis C i VIH en la població gran. A més, es dona una prevalença més alta de comorbiditat psiquiàtrica i física en la població gran. Aquests resultats destaquen la importància de prestar més atenció a la salut mental de la població de més edat, tema que se sol trivialitzar en el context clínic. Es poden apreciar les diferències clau entre la població d'edat i la població jove, i és important que els metges rebin formació per especialitzar-se en la cura de les poblacions de més edat, atès que no es poden tractar igual els dos grups. Al llarg d'aquest article explorarem i coneixerem la realitat de la població de gent gran immersa en processos de tractament per abús i/o dependència a les Balears (concretament als municipis de la Part Forana de Mallorca). Per fer-ho presentam una revisió teòrica sobre la literatura nacional, internacional i local dels darrers anys, així com una explotació de dades quantitatives i

qualitatives sobre el fenomen de l'envelliment, els problemes de consum de substàncies i processos de tractaments a les Balears.

1.1. Posam xifres al fenomen a les Balears

Ens hem trobat amb prou dificultats per extreure dades relacionades amb el procés d'envelliment i la seva problemàtica de consum de drogues als centres de tractament de les Illes Balears.

Les úniques dades que hem pogut extreure són les referents a les memòries que hi ha a la web de l'IMAS.

Es va demanar al PADIB —entre les competències del qual, a part de l'atenció a les drogodependències, hi ha la de coordinar les polítiques en matèria de drogues de tota la comunitat— dades relacionades amb l'objecte del nostre article, però no ens han arribat, la qual cosa fa que les escasses dades estadístiques de què disposem fan referència a la població de la Part Forana de Mallorca.

Aquest fet demostra la necessitat que les administracions públiques competents en la matèria (principalment centres de tractament, residències de persones grans i centres de salut) siguin sensibles a la recollida de variables que permetin donar llum a una situació que, avui, és a l'ombra.

Taula 2 | *Usuaris més grans de cinquanta-cinc anys en tractament a les UCA de l'IMAS l'any 2016*

Any 2016	
55-59 anys	119
60-64 anys	58
65-69 anys	37
70-74 anys	14
75-79 anys	2
80-84 anys	1
Total	231

Font: Memòria de la Secció de Drogodependències de l'Àrea d'Inclusió Social de l'IMAS. Elaboració pròpia

L'any 2016, d'un total de 1.841 usuaris en tractament, 231 tenen cinquanta-cinc anys o més, la qual cosa suposa un 12,55%

Si es tenen en compte els casos a partir de cinquanta anys, aquest percentatge augmenta a un 24%. És a dir, gairebé una quarta part dels usuaris atesos són més grans de cinquanta anys.

Taula 3 | *Usuaris més grans de cinquanta-cinc anys que han iniciat o reiniciat tractament (nous casos) a les UCA de l'IMAS els anys 2012-2015*

Any 2012		Any 2013		Any 2014		Any 2015	
55-59 anys	18	55-59 anys	15	55-59 anys	17	55-59 anys	24
60-64 anys	12	60-64 anys	15	60-64 anys	27	60-64 anys	12
65-69 anys	4	65-69 anys	5	65-69 anys	6	65-69 anys	7
70-74 anys	3	70-74 anys	2	70-74 anys	3	70-74 anys	4
75-79 anys	1	75-79 anys	3	75-79 anys	0	75-79 anys	0
80-84 anys	0	80-84 anys	0	80-84 anys	0	80-84 anys	1
Total	38/430	Total	40/449	Total	53/451	Total	48/419

Font: Memòria de la Secció de Drogodependències de l'Àrea d'Inclusió Social de l'IMAS. Elaboració pròpia

L'any 2012, de 430 casos nous, 38 tenen cinquanta-cinc anys o més, xifra que suposa un 8,84% del total.

L'any 2013, de 449 casos nous, 40 tenen cinquanta-cinc anys o més, xifra que suposa un 8,91% del total.

L'any 2014, de 451 casos nous, 53 tenen cinquanta-cinc anys o més, xifra que suposa un 11,75% del total.

L'any 2015, de 419 casos nous, 48 tenen cinquanta-cinc anys o més, xifra que suposa un 11,46% del total.

Es pot apreciar clarament una tendència a l'alça de demandes per tractament de la població més gran de cinquanta-cinc anys. Seria interessant poder comparar aquestes dades amb les de l'any 2016, però, malauradament, no disposem d'aquesta informació.

2. Metodologia i treball de camp

2.1. Objectiu de l'estudi

Conèixer la realitat de la població gran en processos de tractament a les Illes Balears.

2.2. Metodologia d'investigació

Aquest estudi respon al paradigma qualitatiu, i la tècnica d'investigació més adequada a l'objecte d'estudi és l'entrevista. La informació que presentam es va organitzar a partir de l'anàlisi dels indicadors, els quals derivaren en diverses categories principals, que al mateix temps permeteren determinar les subcategories; amb aquesta informació fou possible definir els eixos centrals del treball. Cal destacar que el marc teòric per a aquest treball exploratori sobre **envelliment, problemes de consum de substàncies i processos de tractaments a les Balears**, es va basar en la literatura prèviament discutida. A més, es va realitzar una recerca d'investigacions en les bases de dades en línia Scopus, Latindex, Redalyc, SciELO i Google Acadèmic, entre altres. A partir d'aquesta revisió s'introduïren elements clau i significatius per a l'estudi de la participació de la vellesa a les Balears.

2.3. Procediment

La informació es va obtenir mitjançant entrevistes (set) a Mallorca, tant a Palma com a la Part Forana, tant a persones grans en procés de tractament com a professionals.

2.4. Instruments

Es va elaborar un guió temàtic seguint el marc conceptual i la principal fonamentació teòrica associada a la participació de la vellesa. La sessió va ser estructurada amb cura a partir del guió elaborat, com també es va anar relacionant amb les principals directrius adoptades per la revisió de la literatura. Les preguntes es basaven en l'estat de la qüestió del tema de discussió i s'emetien en un format obert i flexible, permetent la fluïdesa comunicativa entre els participants.

2.5. La recollida de dades

Al nostre estudi, els mètodes de recollida d'informació són múltiples i variats, malgrat que nosaltres, per les circumstàncies en què es desenvolupa la investigació i pels objectius que ens proposam, hem decidit utilitzar l'entrevista en profunditat semiestructurada.

L'entrevista, segons Brunet, I., Pastor, I. i Belzunegui, À. (2002), no és altra cosa que una estratègia d'obtenció d'informació mitjançant una conversació professional, amb una o diverses persones, per a l'estudi analític de la investigació, o per contribuir als diagnòstics o tractaments socials. Així l'entrevista aporta la profunditat, el detall i les perspectives de les persones entrevistades, i deixa la interpretació dels significats de les accions. Per altra banda, gràcies a l'entrevista podem interpretar aspectes de la realitat que no són directament observables (sentiments, impressions, emocions, etc.), així com fets que verem succeir amb anterioritat. N'hi ha multitud de variants, però nosaltres, per respondre als

nostres objectius, hem escollit que siguin entrevistes *individuals* i *d'estructura oberta*, en què es fan les mateixes preguntes a cada participant sobre els mateixos temes i en la mateixa seqüència. Les preguntes són obertes, i les persones poden expressar-se amb el seu propi llenguatge (Brunet et al., 2002).

2.6. Mostra

Per escollir la mostra, i que fos suficientment representativa, hem seguit un mostreig estratègic, atès que ens va interessar des d'un primer moment tenir les percepcions i els discursos de tots els actors involucrats en el tema; persones grans i professionals de centres de tractament o amb experiència en tractament; allò que Cea d'Ancona (2004) defineix com a informants heterogenis, perquè mostren punts de vista diversos sobre la mateixa qüestió. Hem de destacar que durant el procés de treball de camp hem trobat dificultats per localitzar informants clau que volguessin participar en la investigació.

2.7. Anàlisi del discurs i indicadors

A continuació, presentam les etiquetes o elements analítics que s'han tingut en compte per a l'elaboració de les entrevistes. Dades sociodemogràfiques: sexe, edat, origen o procedència, professió/ocupació. Consum/s i trajectòria de vida: edat o etapa vital d'inici al consum/reconeixement del consum problema. Conductes de risc associades al consum: prevenció i consum inicial; formació, educació o sensibilització, programa de prevenció de drogues. Processos de tractament. Significat d'envelliment i consum o exconsum i impacte en la vida actual. Descripció de les etapes més significatives de la vida: està relacionada amb el consum o els processos de tractament? Problemes o necessitats derivats del consum: salut física, emocional, mental, social o econòmica o altres. El significat d'envellir en processos de tractament.

3. Anàlisi i resultats més significatius

Després de recollir i analitzar dades de gent més gran de cinquanta-cinc anys que ha estat abusant i/o dependent d'una varietat de drogues en alguna/es època/ques de la vida, hem obtingut uns patrons que suggereixen una consistència en conductes, actituds i canvis en l'experiència dels drogoaddictes d'edat. En primer lloc, la proximitat i el nivell d'exposició dels individus a les drogues era semblant en tots els casos. Els entrevistats explicaren que o coneixen algun familiar addicte o tenien una parella que era addicta, o vivien en un ambient on les drogues —sobretot l'alcohol— eren molt accessibles. Dues entrevistades, de 69 i 58 anys, eren d'Alemanya i Escòcia, respectivament, i contaven que venien de cultures i països coneguts pel fet de beure en excés. L'alcohol era molt acceptat i comú en quasi tots els contextos socials des de petites, i relataven que experimentar aquesta

cultura va facilitar l'addicció. Aquestes dues dones tenien en comú el fet que bevien per deslliurar-se de les pressions dels seus problemes familiars o preocupacions. En el cas d'una dona de seixanta anys, va iniciar el consum a vint anys, després d'estar casada amb algú que consumia amb molta freqüència. Aquí podem apreciar que la influència prové d'una relació de confiança amb algú com una parella o amic. En cap cas no apreciam que la persona ha cercat la droga per provar-la per curiositat. Els contextos i ambients en què es relacionaven va facilitar l'exposició principal i llavors l'addicció. Malgrat això, cap dels entrevistats no va participar en cap programa o iniciativa educativa sobre la prevenció en el passat, la qual cosa ens pot fer pensar que podria haver-hi una correlació entre la falta d'iniciatives de prevenció i la probabilitat d'addicció a les drogues.

Un tema que sortia sovint en les conversacions era el dels diners. Alguns entrevistats es trobaven econòmicament empobrits i feien feines en la clandestinitat com ara vendre haixix o marihuana o netejar cases per obtenir més ingressos per subvencionar el consum. Una dona de seixanta anys recordava que, entre el seu marit i ella mateixa, varen reunir prop de tres milions i mig de pessetes, i ho varen gastar tot en drogues. «Los dos con las drogas y no les hicimos ni un regalito a mis hijos.» Pel que fa referència a les conseqüències de l'addicció, tots els entrevistats es mostraven conscients i eren capaços de delinear els efectes que el consum havia tingut en la qualitat de la seva vida, tant física com mental. Alguns deien que se sentien molt més cansats i febles que altres, però no es pot atribuir tot al consum, per la seva edat (envelliment). No obstant això, tots els canvis experimentats eren negatius. Una dona de 58 anys comentà que quan es va assabentar que tenia un problema d'addicció «estaba dejada, delgadísima, parecía un esqueleto, sucia..., me vi en el espejo y no me gustó lo que vi.»

A més dels problemes cerebrals, digestius i de memòria experimentats, molts notaren que els canvis d'humor associats a l'addicció tenien efectes greus en les relacions familiars i socials. Alguns observaren que havien perdut molta gent durant la vida, o pel consum o perquè els que els envoltaven no volien estar associats amb gent que consumia. De fet, un tema comú entre tots els entrevistats era el distanciament dels familiars com a font de dolor en la vida. Per una dona, la motivació per abandonar el consum era el fet de voler tornar a apropar-se a la seva família, específicament als seus nets. La família té un paper molt important en el procés de l'addicció, tant al principi com en el procés de tractament.

4. Conclusions i anotacions finals

Al llarg d'aquest article hem parlat sobre els processos d'envelliment, problemes de consum de drogues i processos de tractaments a les Balears.

El nostre objectiu inicial era explorar i conèixer la realitat de la població gran immersa en processos de tractament per abús o dependència de drogues a les Balears. Després

de superar les dificultats per poder realitzar el treball de camp, hem pogut extreure informació sobre la realitat a la Part Forana de Mallorca.

Les persones entrevistades descriuen amb les seves pròpies paraules l'estigma i la invisibilització de la problemàtica en termes generals.

Els relats de les persones entrevistades ens indiquen una correlació significativa a explorar entre la falta de prevenció i l'experimentació de consum crònic d'aquestes persones grans que estan en tractament.

A mesura que la població envellaix, les persones grans es van convertint en un grup cada cop més significatiu que mereix especial atenció de tots, pel que respecta no tan sols als impactes individuals en la salut física, psíquica i emocional, sinó també a les dinàmiques familiars i també a la necessitat d'adaptar totes aquestes noves necessitats a les polítiques socials (Pérez Díaz, 2003). A més, s'ha evidenciat, a través de les entrevistes fetes als professionals que han participat a l'estudi, com cada vegada la població de més grans de cinquanta-cinc anys atesa a les UCA va en augment. Cada vegada més la població atesa a les UCA va «envellint»: tractaments com els PMM (programes de manteniment de metadona) que han fet possible, entre altres aspectes, la millora de la qualitat de vida i la supervivència dels consumidors, alhora han esdevingut, en molts de casos, un tractament crònic.

L'abús i la dependència de drogues presenten característiques específiques quan es combinen amb els processos d'envelliment. Aquest fet és conegut en casos de dependència d'alcohol i psicofàrmacs, però actualment està plantejant situacions més noves quant a drogues «il·legals» com el cànnabis, la cocaïna o l'heroïna.

Molts dels heroïnòmans que han sobreviscut als riscos de sobredosis i de la sida, entre altres, en l'anomenada «epidèmia de l'heroïna» (en la dècada dels vuitanta i principi dels noranta) tenen uns seixanta anys o més. Representen un repte assistencial, tant els abstinentes que pateixen un deteriorament físic, psíquic i/o social, com els que continuen consumint drogues. Fins i tot molts d'ells ja comencen a viure en centres residencials per a persones grans. Malgrat la percepció del consum i de l'addicció a les drogues com a fenomen juvenil, avui en dia les persones més grans de cinquanta anys, més que l'excepció, són ja la norma. Si anam descobrint que és una població amb unes característiques específiques i amb unes respostes assistencials distintives de les «generals» quedaria prou justificada la creació d'una UCA «gran». En aquest sentit ens podem plantejar: *per què no una UCA «gran» igual que hi ha una UCA jove?* En aquest sentit, el projecte europeu BETRAD (Espanya, Itàlia i Grècia hi participen) té com a objectiu oferir un «millor» tractament per als i les drogodependents que envellaixen. Pretén, en un primer moment, identificar bones pràctiques per, en un

segon moment, elaborar «eines pràctiques» que possibilitin una millor atenció a aquest sector poblacional.

Cal aprofundir en la temàtica amb nous estudis que puguin aportar dades tant quantitatives com qualitatives de la problemàtica que ens ocupa, que siguin el punt de partida per instaurar una incidència política en la creació de nous serveis que treballin per millorar les condicions de vida, quant al tractament, d'aquesta població. Tal com demostren Raja Badrakalimuthu et al. (2012), es fa necessària l'especialització dels professionals, ateses les diferències clau entre la població gran i la població jove, especialment en la cura de la població gran que està en tractament, ja que no tenen la mateixa problemàtica que la resta de grups (i, com hem assenyalat amb anterioritat, no s'hauria de tractar per igual col·lectius que són diferents i que, per tant, tenen necessitats diferents).

També és prioritari incorporar mesures preventives basades en evidències i treballar amb la població general per fer visible la problemàtica i canviar la percepció social, doblement estigmatitzadora si hom és un home més gran de cinquanta-cinc anys, consumidor o exconsumidor en tractament, i triplement estigmatitzadora si és una dona gran, i consumidora o exconsumidora en tractament.

Agraïments

especials a Nofre i Sara, alumnes col·laboradors de la UIB, i a Antoni Roig Cerdà, Mercè Melià Guarda i Margalida Llambias Llansó, psicòleg i psicòlogues de les UCA de l'IMAS.

Referències bibliogràfiques

- Blow, F. (1998). Substance Abuse Among Older Adults. *Treatment Improvement Protocol (TIP) Series, 26*. Center for Substance Abuse Treatment. Rockville, MD: Substance Abuse and Mental Health Services Administration (US).
- Cea d'Ancona, M. A. (2004). *Métodos de encuesta. Teoría y Práctica. Errores y Mejora*. Madrid: Síntesis.
- Pérez Díaz, J. (2003). Feminización de la vejez y Estado del Bienestar en España. *Reis, 104*, 91-121.
- Brunet, I., Pastor, I., i Belzunegui, À. (2002). *Tècniques d'investigació social. Fons epistemològics i metodològics*. Barcelona: Pòrtic.
- Fahmy, V., Hatch, S. L., Hotopf, M., i Stewart, R. (2012). Prevalences of illicit drug use in people aged 50 years and over from two surveys. *Age and Ageing, 41(4)*, 553-556.
- Góngora, J. (2005). *Consumo de Alcohol i Drogas Médicas en Adultos Mayores*. Universidad Autónoma de Nuevo León. Consultat a: <http://cdigital.dgb.uanl.mx/te/1080128590.pdf>.
- Han, B., Gfroerer, J. C., Colliver, J. D., i Penne, M. A. (2009). Substance use disorder among older adults in the United States in 2002. *Addiction, 104(1)*, 88-96.
- Raja Badrakalimuthu, V., Tarbuck, A., i Wagle, A. (2012). Maintenance treatment programme for opioid dependence: characteristics of 50+ age group. *Drugs and Alcohol Today, 12(3)*, 157-163.
- INE. *Padrón Continuo (INE) a 1 de enero de 2015*.
- ONU (2011). *Informe de Naciones Unidas sobre envejecimiento*. Consultat a: <http://www.un.org/es/sections/issues-depth/ageing/index.html>.
- Royal College of Psychiatrists (2011). *Our Invisible Addicts: First Report of the Older Persons' Substance Misuse Working Group of the Royal College of Psychiatrists*. Royal College of Psychiatrists.
- Center for Substance Abuse Treatment (2005). Substance Abuse Treatment for Persons With Co-Occurring Disorders. *Treatment Improvement Protocol (TIP) Series, 42*. DHHS Publication No. (SMA) 05-3922. Rockville, MD: Substance Abuse and Mental Health

Services Administration,

Shah, A., i Fountain, J. (2008). Illicit drug use and problematic use in the elderly: is there a case for concern? *International Psychogeriatrics*, 20(6), 1081-1089.

Treatment Improvement Protocol (TIP) Series, 26 (DHHS Publication No. SMA 08-3918). Consultat a: <http://store.samhsa.gov/product/TIP-26-Substance-Abuse-Among-Older-Adults/SMA08-3918>.

OEDT (2008). *Drogas en el punto de mira. Consumo de sustancias en adultos mayores: un problema olvidado*. Consultat a: http://www.emcdda.europa.eu/system/files/publications/286/Dif10es_63621.pdf.

Autors

ALBERT MORATINOS JAUME

Llicenciat en Psicologia, especialista en Psicologia Clínica i màster en Prevenció i Tractament en Drogodependències. Ha treballat com a psicòleg clínic al Servei Municipal de Drogodependències de l'Ajuntament de Palma, i al Centre d'Atenció de Drogodependències de l'Institut Mallorquí d'Afers i Drets Socials. També ha treballat com a psicòleg al Centre Municipal de Serveis Socials de l'Ajuntament de Palma i a la Secció de Prevenció Comunitària de l'Institut Mallorquí d'Afers i Drets Socials.

Des de l'any 2001 és professor associat del Departament de Pedagogia i Didàctiques Específiques de la Universitat de les Illes Balears.

Actualment és cap de la Secció Terapèutica d'Infància i Família del Servei de Menors i Família de l'Institut Mallorquí d'Afers i Drets Socials.

MYA ABOUSY

Nova Jersey, EUA (1995). Estudiant de Salut Global i Política de la Salut a la Universitat de Princeton (Nova Jersey, EUA). Preinscrite en diverses facultats de Medicina als EUA per entrar-hi l'any 2018. Ha fet investigacions amb Salud por Derecho (una ONG amb base a Madrid) sobre l'accés universal a medicaments, i amb Children's National Medical Center, a Washington DC, sobre els determinants socials de certes malalties neuroquirúrgiques. També ha fet treball de camp a Buenos Aires, Argentina, sobre la indústria del turisme mèdic.

ROSARIO POZO GORDALIZA

Doctora en Sociologia, diplomada en Educació Social i llicenciada en Psicopedagogia amb diverses especialitzacions (màster) en Problemes Socials, Etnicitat i Gènere, entre altres. Ha estat becària del Departament de Sociologia de la Universitat de Granada i consultora internacional en temes de gènere i desenvolupament a l'Àsia. Actualment és professora ajudanta doctora del Departament de Pedagogia i Didàctiques Específiques de la Universitat de les Illes Balears.